

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.62.16477

УДК 323.1:316.347(045)

І. Л. Бородін,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1874-3238>

К. Ю. Водоласкова,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6133-822X>

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: khusanova@gmail.com

Метою дослідження є науковий аналіз понятійного апарату в контексті заявленої проблематики, з'ясування питань, пов'язаних із законодавством щодо правосуб'єктності національних меншин, визначення основних перспектив у даному напрямку. **Методи дослідження:** методологічну основу роботи складає комплексний підхід щодо аналізу концептуальних основ національних меншин. Її основою є діалектичний метод дослідження, а також метод аналітичний, порівняння та історизму, які забезпечують виявлення внутрішньої сутності явищ через характеристику динаміки їх розвитку та зовнішніх проявів. **Результати:** актуальність дослідження прав національних меншин пов'язана з необхідністю створення теоретичних основ правового статусу і захисту їх прав, з потребами вдосконалення чинного законодавства у даній сфері відповідно до сучасних тенденцій розвитку міжнародного права. Розвиток захисту прав національних меншин пов'язаний перш за все із європейськими державами. Сьогодні існує досить чітка та ефективна система захисту прав національних меншин за міжнародним правом. Але є і невирішені питання у системі захисту прав національних меншин за міжнародним правом. Однак, розвиток захисту прав національних меншин нормами міжнародного права поступово долає переешкоди в утвердженні системи захисту прав національних меншин. Еволюція концепції національної меншини засвідчує перспективи подальшого розвитку їх правосуб'єктності. **Обговорення:** крім наукового значення, а також можливостей застосування у навчальному процесі даної статті слід вказати на її актуальність щодо законотворчого і законодавчого процесу. Практичне значення статті полягає в тому, що вона дає можливість зорієнтувати правову доктрину на потреби практики.

Ключові слова: правосуб'єктність; національні меншини; народ; нація; правові норми; національні спільноти.

Постановка проблеми та її актуальність. За останні роки в Україні відбулися суттєві позитивні зміни у формуванні системи захисту прав національних меншин. Зокрема, була сформована законодавча база для розвитку

національних меншин та забезпечення відповідних їх прав. На конституційному рівні визначено існування національних меншин в Україні та закріплені окремі положення в Конституції держави, спрямовані на забезпечення прав

національних меншин, створені та зареєстровані громадські організації національних меншин на різних рівнях: всеукраїнському, регіональному та місцевому, ратифіковані міжнародні угоди, спрямовані на забезпечення прав національних меншин в Україні.

Загальновідомо, що у самобутності національної правової системи відбивається специфіка правової свідомості, правової культури, правового менталітету, домінуючого праворозуміння, зумовлених національними правовими традиціями, ціннісними пріоритетами і орієнтирами в кожному суспільстві [1]. Отже, необхідність наукового пошуку істини, пов'язаної з громадянами, які є національними меншинами, полягає в тому, що в умовах національного відродження в Україні різних спільнот, еволюції концепції національної меншини, розвитку їх правового статусу в Україні та за міжнародним правом, має практичне та теоретичне значення.

У чинному законодавстві України закріплені різні права національних меншин. Для більшої зручності їх доцільно класифікувати за групами, а саме особисті, політичні, соціальні, культурні, економічні, релігійні, мовні, освітні, інформаційні, екологічні та інші права. Крім того, можна вказати на індивідуальні та колективні права. Окремими є природні права. Захист таких прав має важливе значення для забезпечення миру на території держави. Розвиток законодавства України про національні меншини стане необхідним чинником подальшого становлення і розвитку держави як правової і демократичної.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Захист прав національних меншин в Україні як за внутрішньодержавним правом, так і за міжнародним правом, – є необхідністю та невід'ємною складовою захисту прав і свобод людини і громадянина як найвищою соціальною цінністю. Вказані питання в Україні досліджували О.М. Биков, В.П. Колісник, В.О. Нікітюк, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Ю.І. Римаренко, Л.І. Рябошапко та ін.

Великий внесок у пошук істини внесли закордонні науковці Ф. Гекман, Ф. Ермаков, Ф. Капоторті, А. Хонор та ін.

Новизна даної теми полягає в тому, що в Україні нині не існує роботи, у якій було б оха-

рактеризовано правосуб'єктність національних меншин. Досліджувалися лише окремі їх складові.

Виклад основного матеріалу. Аналітика щодо правового статусу національних меншин пройшла значну еволюцію у своєму розвитку. Перші її елементи існували вже в античні часи. Звичайно, вони не відповідають сучасним уявленням про правосуб'єктність національних меншин, але стали важливою віхою у розвитку думки у цій сфері. Еволюція прав національних меншин та їх захист нерозривно поєднана із еволюцією прав людини.

Теоретико-правові концепції щодо розуміння національної меншини пройшли ряд етапів і пов'язані вони, безумовно, із концепцією прав людини.

Ще у тридцятих роках двадцятого століття були намагання сформулювати поняття «меншина». Так, у консультативному висновку від 31 липня 1930 р., прийнятому Постійною Палатою Міжнародного Правосуддя у зв'язку із еміграцією болгарських греків з посиланням на греко-болгарську Конвенцію від 27 листопада 1919 р., поняття «меншина» пояснювалося як наявність колективу осіб, які проживають в одній країні або місцевості, мають одну расу, релігію, мову і традиції та об'єднані цією ідентичністю раси, релігії, мови і традицій, почуттям солідарності з метою зберегти свої традиції, підтримувати свою релігію, забезпечити навчання і освіту дітей згідно з духом і традиціями їх раси та надавати допомогу один одному [2].

Наступний етап розвитку концепції національної меншини починається зі створенням Організації Об'єднаних Націй. Одним із завдань ООН, як співдружності «Народів Об'єднаних Націй», є забезпечення «рівності великих і малих націй» [3]. У 1992 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин [4].

Вищезазначені нормативно-правові акти свідчать, що в них широко використовуються такі поняття, як «народ», «нація», «національна меншина», визначаються їхні права, але не пропонуються офіційні тлумачення цих понять.

Разом із тим, були намагання визначити поняття «національна меншина» на міжнародному рівні, в тому числі у системі ООН. Так, Підкомісія з попередження дискримінації і захисту меншин на першій сесії у 1947 р. зазначила, що «захист меншин являє собою захист не домінуючих груп, які, в цілому прагнучи до рівного із більшістю відношення, але в той же час потребують особливого відношення до них для того, щоб зберегти їх особливі характерні риси, які відрізняють їх від більшості населення. Відмінними рисами, які підлягають такому захисту, є раса, релігія та мова» [5]. У 1954 році дана Підкомісія визначила «меншини» як «такі непануючі групи населення, які мають та бажають зберегти етнічні, релігійні та мовні традиції чи риси, явно відмінні від решти населення».

У 1977 році Ф. Капоторті запропонував визначення поняття «меншина», що має обмежену ціль «Меншина за кількістю, не посідаюча домінуючого положення група, члени якої – громадяни цієї держави – мають етнічні, релігійні або мовні риси, відмінні від решти населення, та які проявляють, принаймні опосередковано, солідарність, спрямовану на збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови» [6, с. 96].

Дане визначення містить ознаки меншин об'єктивного та суб'єктивного характеру. Об'єктивними ознаками є: незначна кількість представників меншини; не домінуюче їх положення у державі; громадянство відповідної держави; певні етнічні, релігійні або мовні риси, відмінні від решти населення. Суб'єктивні ознаки полягають у почутті солідарності, спрямованому на збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови. Звідси, національною меншиною можна вважати групу людей, які, бажають користуватися правами, які дають даній групі людей можливість брати участь у процесах формування політики в межах держави, але яка не може бути у рівних умовах з іншими етнічними групами в цій державі

У 1985 році вищезазначена Підкомісія передала до Комісії з прав людини текст, у якому «меншина» визначається як «група громадян держави, що складають кількісну меншість, перебувають у не панівному становищі в державі,

мають етнічні, релігійні або мовні характеристики, відмінні від більшості населення, почуття солідарності один до одного, поєднані, принаймні мовчазно, колективною волею вижити, і метою яких є досягнення фактичної та юридичної рівності з більшістю».

Робочою групою, створеною Комісією з прав людини, була підготовлена «Компіляція пропозицій, що стосуються визначення терміна «меншина» [7].

Зважаючи на вище зазначене можна прийти до висновку, що однією із важливих особливостей визначення поняття та правового статусу національної меншини у системі ООН та за нормами міжнародного права є те, що їх еволюція тісно поєднувалася із релігійними та мовними меншинами. Теж ж саме можна сказати і про нормативні акти, затверджені у рамках Ради Європи.

Національними меншинами визнаються тільки громадяни даної держави, які не належать до національної спільноти. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про національні меншини в Україні» до них належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою [8].

Але критеріїв чіткого поділу між поняттями «національна меншина» та «етнічна меншина» не вироблено. У міжнародно-правових документах немає однозначного застосування цих термінів. У деяких мова йде про національні або етнічні меншини, в інших – лише про національні, хоча об'єктом дії цих документів є ті ж самі групи людей. У чинному законодавстві окремих держав, наприклад, Угорської Республіки, під поняттям «етнічна меншина» розуміють такі національні спільноти, які не мають своїх державних утворень [9]. Такий підхід може бути базою, підґрунтям для науково версії щодо класифікації національних спільнот, але не для нормативного розмежування національних спільнот на національні меншини та етнічні меншини.

У деяких країнах Європи окремі національні спільноти мають статус національної меншини, а інші – етнічної меншини (наприклад, в Угорській Республіці), хоча в інших країнах во-

ни мають статус національної меншини. Наприклад, цигани (роми) в Угорській Республіці та ФРН є етнічною меншиною, а в Україні та Російській Федерації – національною меншиною. Хоча цигани – це одна і та ж сама національна спільнота, проте, в одних країнах вона офіційно визнається як національна меншина, а в інших як етнічна меншина. Крім того, деякі держави на національному рівні встановлюють цензи для офіційного визнання окремих національних спільнот – національними меншинами чи для надання їм певних колективних прав. Зокрема, це ценз осілості, наприклад, в Угорській Республіці представники національної спільноти мають проживати принаймні протягом ста років на території Угорської Республіки та кількісний ценз (мінімальна кількість представників окремої національної спільноти для офіційного визнання їх національною меншиною чи для надання їм певних колективних прав) – наприклад, в Естонії культурне самоврядування національних меншин можуть утворювати особи з числа німецької, російської, шведської та єврейської національних меншин та особи, які належать до національних меншин чисельністю більш ніж 3000 чол.

Очевидно, такий підхід можна вважати можливим тільки щодо визначення окремих національних спільнот, яким буде надаватися державна підтримка, в першу чергу фінансова, і в першу чергу перед іншими національними спільнотами. А в іншому випадку встановлення таких цензів є проявом дискримінації по відношенню до інших національних спільнот, які офіційно не визнані даною державою як національні меншини, хоча відповідно до міжнародного права дані національні спільноти мають всі ознаки національних.

Зважаючи на вище зазначене можна прийти до висновку, що поняття «етнічна меншина» та «національна меншина» не є синонімами, оскільки відповідна національна меншина, може включати в себе не одну етнічну групу, представники яких мають деякі відмінності – у звичаях, традиціях, обрядах. Вказані етнічні групи мають багато спільних рис, що дозволяє ідентифікувати їх як складову частину відповідної національної меншини.

Важливого значення в сучасних умовах розвитку концепції національної меншини та концепції корінних народів набуває розмежування понять «національна меншина» та «корінний народ». Поняття «корінний народ» на доктринальному рівні недостатньо досліджено. Воно часто ототожнюється із поняттям «корінне населення».

Згідно ст. 1 Конвенції № 169 Міжнародної організації праці від 26 червня 1989 року корінне населення – це «народи у незалежних країнах, які розглядаються як корінні з огляду на те, що вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну місцевість, частиною якої є дана країна, у період її завоювання або колонізації чи в період встановлення існуючих державних кордонів та які незалежно від їхнього правового статусу зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути» [10].

В етнічному довіднику зазначено наступне визначення поняття «корінний народ»: «Корінні народи – це народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації або в період встановлення існуючих кордонів. ... вони, незалежно від правового стану, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні і правові інститути. Обов'язковою ознакою приналежності до корінних народів є самоусвідомлення самих народів як корінних на даній території» [11, с. 95].

Про корінні народи зазначено в ст. 11 Конституції України: «Держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України». Тобто в Конституції держави поняття «корінні народи» і «національна меншина» не є тотожними, тому у вітчизняній юридичній науці постало питання про визначення поняття «корінний народ», віднесення окремих національних спільнот України до корінних народів.

Більшість розбіжностей стосовно концепції корінних народів пов'язані з неоднаковим розумінням поняття «корінний народ», відмежуван-

ня його від поняття «національна меншина», різними політичними факторами та ін. Правовий статус національних меншин у більшості держав поширюється і на етнічні меншини, а в деяких державах – на корінні народи.

Все це, безумовно, не сприяє розвиткові однозначного визначення поняття «національна меншина». Тому бажано прийняти окремий міжнародний нормативно-правовий акт, у якому би встановлювалися: поняття «національна меншина», основні ознаки національних меншин; було би достатньо розмежоване дане поняття від понять «корінний народ» та «етнічна меншина», з метою подальшого формування необхідної правової основи для забезпечення розвитку міжнародно-правового статусу національних меншин та корінних народів.

У контексті вказаних перспектив можна запропонувати наступне визначення поняття «національна меншина». Національна меншина – це спільнота, що складається з осіб, які є громадянами даної держави, не належать до національної спільноти чи корінних народів даної держави, та самоідентифікують себе як представники певної національної меншини.

Перспективними напрямками еволюції поняття «національна меншина» за міжнародним правом можна вважати офіційне визначення поняття «національна меншина» у відповідному міжнародному акті, враховуючи і визначення даного поняття на доктринальному рівні у сфері міжнародного права. Також важливе офіційне розмежування поняття «національна меншина» від понять «корінний народ» та «етнічна меншина» у відповідних міжнародних актах.

Основними перспективами еволюції поняття «національна меншина» в юридичній науці є: вдосконалення наукового визначення поняття «національна меншина» на основі плюралізму та різних підходів до розуміння даного поняття; розмежування поняття «національна меншина» від понять «корінний народ» та «етнічна меншина».

Висновки. Створення концепції національної меншини, надання їм правового статусу в національному та міжнародному законодавствах є важливим цивілізаційним досягненням.

Забезпечення існування прав національних меншин, відносно яких політико-правова думка має довгу та складну історію, є значними факторами збереження людської цивілізації, національних культур, співіснування різних національних спільнот.

Концепція національної меншини пов'язана із концепцією прав людини, а захист прав національних меншин є невід'ємною складовою системи захисту прав людини.

Розвиток політико-правової думки щодо захисту прав національних меншин від античних часів до сьогодення свідчить, що дана проблема належним чином відображена у поглядах відомих мислителів, а особливо актуальною вона є нині. На основі аналізу ідей у цій сфері різних відомих мислителів минулого та сучасних науковців, можна сформувати найбільш оптимальну систему захисту прав національних меншин у тій чи іншій країні та за міжнародним правом.

Розвиток захисту прав національних меншин пов'язаний перш за все із європейськими державами. Сьогодні існує досить чітка та ефективна система захисту прав національних меншин за міжнародним правом. Але є і невирішені питання у системі захисту прав національних меншин за міжнародним правом. Однак, розвиток захисту прав національних меншин нормами міжнародного права поступово долає перешкоди в утвердженні системи захисту прав національних меншин.

Еволюція концепції національної меншини засвідчує перспективи подальшого розвитку їх правосуб'єктності.

Література

1. Cherevatiuk V.B. Preserving the identity of the national legal system of Ukraine. The legal system of Ukraine in the conditions of transformation of society: collective monograph. Edited by Iryna Sopilko. Podhajska: European institute of further education, 2020. P. 79.

2. Advisory Opinion of 31 July 1930. P.C.I.J. Publications Series B. № 17. P. 33.

3. Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня. 1945 г. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>

4. Декларація прав осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин від 18 груд. 1992 р. *Права людини в Україні*. 1998. Вип. 21. С. 79-82.

5. Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities, 1st session, 24 November 1947 – 6 December 1947: report submitted to the Commission on Human Rights. UN. Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities (1st sess. Geneva 1947). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/561245>

6. Capotorti F. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, United Nations, New York, 1991. 619 p.

7. Definition and classification of minorities: Memorandum submitted by the Secretary General. UN, 1949. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/701713>

8. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 чер. 1992 р. № 2494-XII. Дата оновлення: 12.12.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 529.

9. CSCE Documents: № 206/93/4/Rev. 6 April 1993/.

10. Конвенция о коренных народах и народах, ведущих племенной образ жизни в независимых странах [Конвенция 169]. Принята 27 июня. 1989 г. Генеральной конференцией Международной организации труда на ее семьдесят шестой сессии. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/iol169.shtml

11. Етнічний довідник / за ред. В. Євтуха. У 3 ч. Ч. 1. Поняття та терміни. Київ: Фенікс, 1997. 141 с.

References

1. Cherevatiuk V.B. Zberezhennja samobutnosti nacionaljnoji pravovoji systemy Ukrajinu. Pravova systema Ukrajinu v umovakh transformaciji suspiljstva: kolektivna monoghracija. Podghajska, 2020. S. 79.

2. Advisory Opinion of 31 July 1930. P.C.I.J. Publications Series B. No. 17. P. 33.

3. Ustav Organizatsii Obedinennykh Natsiy 26.07.1945. URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>

4. Deklaracija prav osib, jaki nalezhatj do nacionaljnykh abo etnichnykh, religijnykh ta movnykh menshyn vid 18 ghrud. 1992 r. *Prava ljudyny v Ukrajinu*. 1998. Vyp. 21. S. 79-82.

5. Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities, 1st session, 24 November 1947 – 6 December 1947: report submitted to the Commission on Human Rights. UN. Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities (1st sess. Geneva 1947). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/561245>

6. Capotorti F. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, United Nations, New York, 1991. 619 p.

7. Definition and classification of minorities: Memorandum submitted by the Secretary General. UN, 1949. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/701713>

8. Pro nacionaljni menshyny v Ukrajinu. Zakon Ukrajinu. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu*. 1992. № 36. St. 529.

9. CSCE Documents: № 206/93/4/Rev. 6 April 1993/.

10. Konventsija o korennykh narodakh i narodakh, vedushchikh plemennoj obraz zhizni v nezavisimyx stranakh [Konventsija 169]. Prinyata 27 iyunya 1989 goda Generalnoy konferentsiey Mezhdunarodnoy organizatsii truda na ee semdesyat shestoy sessii. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/iol169.shtml

11. Etnichnyj dovidnyk / za red. V. Jevtukha. U 3 chast. Ch. 1. Ponjattja ta terminy. Kyiv: Feniks, 1997. 141 s.

Ivan Borodin, Kateryna Vodolaskova

EVOLUTION OF THE CONCEPT OF NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: khusanova@gmail.com

*The purpose of the study is a scientific analysis of the conceptual apparatus in the context of the stated issues, to clarify issues related to the legislation on the legal personality of national minorities, to determine the main prospects in this area. **Research methods:** the methodological basis of the work is a comprehensive approach to the analysis of the conceptual foundations of national minorities. It is based on the dialectical method of research, as well as the method of analytical, comparison, and hysteria, which provide identification of the inner essence of phenomena through the characteristics of the dynamics of their development and external manifestations. **Results:** the relevance of the study of the rights of national minorities is related to the need to create a theoretical basis for legal status and protection of their rights, with the need to improve existing legislation in this area in accordance with current trends in international law. The development of the protection of the rights of national minorities is primarily connected with European states. Today there is a fairly clear and effective system of protection of the rights of national minorities under international law. But there are also unresolved issues in the system of protection of the rights of national minorities under international law. However, the development of protection of the rights of national minorities by the norms of international law is gradually overcoming obstacles to the establishment of a system of protection of the rights of national minorities. The evolution of the concept of a national minority indicates the prospects for further development of their legal personality. **Discussion:** in addition to the scientific value, as well as the possibilities of application in the educational process of this article should be pointed out its relevance to the legislative and legislative process. The practical significance of the article is that it provides an opportunity to focus legal doctrine on the needs of practice.*

Key words: legal personality; national minorities; people; nation; legal norms; national communities.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2022